

MAGYAR LÁSZLÓ ÉS A TERMÉSZETTUDOMÁNYOK

A 200 ÉVE SZÜLETETT MAGYAR AFRIKA UTAZÓ ÉS FELFEDEZŐ EMLÉKÉRE

BIERNACZKY SZILÁRD

Azt mondhatjuk szinte, hogy nagy nemzeti bánatunkra szolgál: Magyar László életműve csonkán maradt ránk, hiszen nyomorúságos halálát tetézte, hogy a portugál hatóságok értesítése szerint az a ház, amelyben könyvei és iratai voltak elhelyezve, utóbb leégett. És 1859-ben magyarul és németül megjelent könyve folytatása, ha minden igaz, két kötetben és egyéb írásai, levelei, levélmásolatai örökre elvesztek a számunkra.

Mindemellett az 2018-ban, amikor 5 rendezvény, konferencia keretében is ünnepelhettük születésének 200. évfordulóját, sosem látott, igen gazdag számvetés született fennmaradt tudományos hagyatéka kapcsán. Ez a hagyaték egy nagymonográfíából, hét naplókivonatból (egyik csak németül) és kb. 60 levélből áll, utóbbiaknak jó része egyébként tudományos szempontból is értékelhető információkkal szolgál.

E számbavétel egyik legjelentősebb hozadéka, hogy fény derült a Magyar által feltárt és rögzített afrikai ismeretek sokoldalúságára, amelyek közül nem hiányoznak a természettudományos megfigyelések lejegyzései sem.

A Pallas Nagylexikonában (1896) e tekintetben még érzékelhetjük a korabeli és számos vonatkozásban alaptalan kritikák hatását:

M. utazásainak tudományos eredményét régebben többre becsülték, mint a mai szigorú bíráló mellett. M.-nak földrajzi felvételei s csillagászati helymeghatározásai, a kellő tudományos készültség híján, ki nem elégitők, ezért térképei is csak tájékozásul szolgálhatnak, részleteikben meg nem felelők. Hiányosak s tévesek természettudományi feljegyzései is. Ellenben eleven és kitűnő észlelőnek bizonyult M. az etnográfiai téren s a Kimbunda népekről adott leírása ma is egyik legbecsesebb adalék Dél-Afrika népeinek ismeretéhez. Kiterjedt utazásain M. sok, addig teljesen ismeretlen vidéket ismertett meg s sok oly felfedezést tett, melyet akkor kétségbe vontak, míg későbbi utazók azoknak helyességét igazolták. M. már 1852. fedezte fel a mu-kaszeker név alatt ismeretes világos színű néger törzset; ő volt az első, aki a Koanza és Kuango forrásait felkereste; a Kuando, Kubango s Kuitu folyásairól is ő adta az első megbízható híreket s a Muata Jamvo birodalmáról tőle nyerte a tudományos világ az első részletesebb tudósításokat. Szintúgy előmozdította a partvidék ismeretének terjedését is.

Egy nemrégiben közzétett és Angola geológiájának kutatását összefoglaló tanulmányban a szerzőpáros sokkal lakonikusabban fogalmaz:

„Angola felfedezői a 19. században kalandorok voltak, mint például Magyar László (1818–1864), aki 1849 és 1857 között fedezte fel Angolát, és akit kellően útbaigazítottak abban a tekintetben, hogy az ország általános tudományos (azaz lakóinak, faunájának, növényének és szikláinak) megfigyelését elvégezze...” (Masse – Laurent 2016, 80. old.)

Magyar ugyan éppen senkitől sem kapott instrukciókat megfigyelési elvégzésére, hacsak nem vesszük számításba az angolai portugál hivatalnokok időnkénti felkéréseit (ismeretlen területek és népek, térképezés vagy földművelési termények stb. kapcsán). Viszont éppen a geológia vonatkozásában kaptunk jelentős újdonsággal szolgáló tájékoztatást a Földrajzi Múzeumban, majd a megemlékezések sorát záró szombathelyi konferencián Szónoky Miklóstól, a szegedi egyetem földtani és őslénytani tanszékének professzorától (mellesleg a Magyar-család egyik leszármazottjától). A „Magyar László geológiai és ásványtani megfigyelései Délnyugat-Afrikában” címet viselő előadásból ugyanis megtudhattuk, hazánkfia afrikai feljegyzéseiből gazdagon áradnak olyan földfelszíni és főleg kőzetekre vonatkozó megfigyelések, amelyek akár ma is hasznosíthatók lennének, nemcsak a kutatás szempontjából, hanem a bányászat számára is. Igen személetes és rendkívül egzakt összefoglalóját teljes egészében idéznünk kell:

„Figyelemre méltó, hogy magabiztos megfigyeléseket tesz a „fedetlen” (sivatagos), de a nehezen felderíthető „fedett” (talaj és növényzet) területeken is. Leírásai a mindenkori geológiai térképezést megelőző, felderítő, előzetes bejárás zárójelentéseinek a színvonalán van. Ezt a minőséget a nagy felfedező kortársaknál (Livingstone, Stanley) bizony alig vagy egyáltalán nem találjuk meg.

Munkáját megismerve láthatjuk, éles szemű természet megfigyelő és rendszerező gondolkodású egyéniség. Az ok-okozati összefüggéseket felismeri és leírja (például: vulkáni rétegzettség vagyis sztratovulkán. Arany tartalmú időszakos –torrens patak üledékeinek rétegzettsége és a rétegtartalomra való utalás).

A látóhatár hegyeinek körvonalából helyesen tud következtetni a geológiai felépítésre: vulkáni kúpokról, „csipkés” gneisz és gránitvonulatokról és gyűrt szerkezetekről ír.

Kiváló kőzet-és ásványtani alapismereteit bizonyítja a gneisz felismerése és a gyepvasérc (mocsárvasérc) leírása stb. A különböző talajok felismerésében nyilván közrejátszott az a tény, hogy egy ideig a mezőgazdaságban tudós szakemberként elismert apja, Magyar Imre mellett dolgozott gazdatiszt gyakornokként.

Impozáns rajzkészsége volt, térképábrázolásai, néprajzi vonatkozású rajzai, emberábrázolásai szemléletesek, sajnos geológiai témájú vázlata nem maradt fenn.

Hangsúlyosak az ásványkincsekről szóló lelőhelyi leírásai mellett a bányaterületek védelméről szóló javaslati is. A benguelai kormányzónak 1853-ban írt beszámolója például a Kuenene és Kubango folyamok közötti területen lévő gazdag vas- és rézbányákra hívja fel a figyelmet. Külön szól a malachitról, mely értékes ékszerkö. Sőt; hírt kap egy angol telepeskolónia érdeklődéséről az ércbányák iránt. Tartva a megjelenő angolok inváziós veszélyétől egy esetleges katonai beavatkozás szükségességét is előrevetíti, figyelmeztet e stratégiai érc érdekében” (Szónoky 2019, 26-27. old.).

Érdemesnek látszik, érzékeltetésül, szemügyre venni magának Magyarnek a leírásait is e geológiai megfigyelések kapcsán, legalább egyetlen idézet erejéig, mégpedig utolsó életében megjelent írásából veszünk ezúttal egy olyan részletet, ahol világosan tetten érhető, amit Szónoky professzor összefoglal:

„A köves alkatú hegyekkel bőven ellátott tartományban, hihetőleg nem hiányzanak a különféle ércbányák sem: Rézerekre magam is sok helyütt bukkantam, hol a malaquit sulphureto s az azurit éppen a földszínén találhatók. A vas itt mindenütt bőven jön elő, úgyszintén helyenként már kőszén-telepre is találtam, mégpedig a jó antracit neméből. De mindezek, úgyszintén még számtalan elrejtett kincsei is ezen tartománynak, a természet szűz ölében hevernek. És tartok tőle, hogy azok igen későn vagy sohasem jutnak napfényre és használatra, kiváltképpen a portugál kormány kezelése alatt.” (1862/2015, 10. old.)

És ha már a Szónoky professzortól vett idézetben felmerült a térképészet fogalma, említenünk kell azt a kanosszajárást, amelyet a jeles fiatal kutató, Nemerkenyi Zsombor és erdélyi kollégája, Bartos-Elekes Zsombor járt végig, Magyar második eredeti térképének megtalálása ügyében. Ugyanis Cholnoky Jenő kolozsvári térkép-gyűjteményében találták meg Magyar László másodiknak hitt térképét (az elsőt lásd a monográfiában, 1859), amelyet először eredetinek vélték, majd később találtak rá (az előbbi csak másolat volt) az igazán eredetire Gothában, ahová Hunfalvy Jánostól kerülhetett el, mivel a térképet (akkor persze a korabeli szerkesztők módosításával) tették közzé a *Petermanns Geographische Mitteilungen*-ben.

Nemerkenyi ugyanakkor elvégezte korszerű informatikai eszközök igénybevételeivel e térkép (amint a másíknak is) vizsgálatát, amelyből az derült ki, hogy amint Livingstone földabroszai esetében, Magyarnál is a távolságok túlméretezettek. De

hát ne felejtjük el, a távolságok mérésére eszközök híján csak a naponta megtett lépések számából tudtak akkoriban következtetni.

A térképészet, amint a néprajz is a geográfia tudományából nőtt ki, vagy mindig is annak kísérője volt már az ókortól kezdve, ugyanígy Magyaránál is a térképezés valójában a nagyszámú földrajzi jellegű megfigyeléséhez mint kiegészítés kapcsolódik. Leírásainak, pontosabban földrajzi felfedezéseinek jelentőségét viszont Gábris Gyula mindmáig kéziratban lévő tanulmányából vett idézettel kívánjuk érzékelteni, amelynek külön értéke, hogy nemzetközi háttérrel megfestve tárja eléink Magyar afrikai utazásai során feltárt vízrajzi újdonságait:

„A 19. század ötvenes-hatvanas évei – Ez az időszak jelenti az afrikai nagy folyók – a Nílus, Kongó és Zambézi – problémakörét érintő kérdések megoldásának legfontosabb időszakát, amiről itt csak rövid összefoglalást lehet adni. A Nílus kérdés szorosan összekapcsolódik Kelet-Afrika tavainak, általánosan fogalmazva vízrendszerének feltárásával, térképezésével. Ebben is az angol utazók – Speke, Burton, Baker (és Sas Flóra) – érték el a legnagyobb eredményeket. A Kongó mentén Stanley tört előre (szó szerint véve). Ezek az eredmények azonban csak később, a hetvenes-nyolcvanas években jelennek meg Afrika térképein.

^ Magyar térképe (1858-as térkép, Gotha)

Magyar László kontinentális léptékben is jelentős felfedezését szintén az ötvenes években tette. Legjelentősebb földrajzi eredménye a Kongó és a Zambézi kapcsolatának, másképpen fogalmazva a Kongó- és a Kalahárimedence vízválasztójának felismerése. Itt és most a felismerés elsőségének és a felismerés közlésének a kérdése fontos. Az előbbi nehezen vitatható, a második egyértelmű. Magyar László 1851 áprilisában a Kassai mentén észak felé utazott, innen délkeleti majd délnyugati irányba továbbhaladva elérte a Liambaja-folyót, melyről úgy tudta a Zambézi forrása. A két nagy afrikai folyó vízválasztóján járva így elsőként ismerhette fel a vízrendszerük sajátosságait.

Livingstone 1953 februárjában ért dél felől jöve a Dilolo tóhoz, s itt vette észre, hogy vízválasztóra érkezett: eddig a folyók déli folyásirányát észlelte, innen pedig északra, a Kassai vagy Loké vizébe, végül a Kongóba ömlenek a patakok-folyók. A Lotemboua folyó bifurkálását is leírta a Lunda fennsíkon. Ekkor még nem ismerhette a világ Magyar utazásainak eredményeit, amelyek csak 1857-ben (*Petermanns Geographische Mittheilungen*) ill. 1859-ben (Hunfalvy gondozásában) magyarul és németül is jelentek meg nyomtatásban, viszont Livingstone már 1854-ben kiadta utazásainak leírását, majd 1857-ben megjelentette Afrikát átszelő útjának térképét” (Gábris, ms No 1, 7-6. old.).

A földrajzi leírásoknak sajátos vonatkozását adják a földrajzi vagy helynevek, amelyekből Magyar írásaiban bőséges mennyiséget találunk. Tulajdonképpen e nevek korszerű átírása, mai nevekkal való beazonosítása, illetve a már nem létezők kiszűrése lenne a Magyar írások kritikai kiadásának egyik fő feltétele. Nemerkenyi Zsombor doktori disszertációjában (2008) lényegében megkezdte az idevágó munkálatokat. De hogy milyen jelentősége van e földrajzi nevek pontos megadásának, kitűnik abból, hogy Hunfalvy János nyomán Thirring Gusztáv már egy 1888-ban megjelent tanulmányában kénytelenül felveszi a kesztyűt a nyugati folyóiratokban megjelent állításokkal szemben, amelyek kétségbe vonták Magyar felfedezéseit, éppen a földrajzi névmegadásokkal összefüggésben.

„Ha mi saját magunk ily képtelen és koholt dolgokat terjesztünk Magyar Lászlóról s nem igyekszünk utazásainak néhány homályos pontját tisztázni, nem lehet csodálnunk, hogy Magyarról a külföldön is téves fogalmak vannak elterjedve. A külföld egyes írói megtagadnak Magyartól: minden érdemet s minthogy egyes állításai tévesek, távolságbecslései nagyrészt hibásak, és földrajzi nevei gyakran eltérnek az újabb utazók által említett helynevektől, azoknak semmi fontosságot nem tulajdonítanak. Erre például a következő szolgálhat. Hassenstein Bruno Petermann's Geogr. Mittheilungen-jeinek 1862. évfolyamában Kongo és Angola térképét közölve, a 442. lapon Magyar helyneveit bírálgatja, melyeket ő kongói naplójában használ, s így szól:

»Die Lage des von ihm genannten hohen Berges Mu Serra und die Mündung des Plusses Mutu-an-kapuka bleibt freilich nach dieser, aller Entfernungs-

und Richtungsangaben entbehrenden Beschreibung sehr ungewiss und die Schilderung einer Fahrt den Zaire aufwärts bis zu den Fällen von Upa (ob die Yellala Tuckey's?) mit Angabe einer Menge neuer Namen verliert ebenfalls an geographischem Werth, da die hier gegebenen Entfernungen oft um mehr als das Dreifache übertrieben sind. Die Erkundigungen, welche Magyar von portugiesischen Sklavenhändlern über den oberen Lauf des Zaire einziehen konnte, scheinen uns nicht von der Art, um viel Vertrauen einzuflößen und sind schwer mit den sorgfältigen Erkundigungen Livingstones zu vereinigen.« Eme szigorú bíráló azonban teljesen indokolatlan és igazságtalan, mert azt látjuk, hogy ama inkriminált helynevek az újabb utazók, Stanley, Johnston, Chavanne, Baumann, Weinek útleírásaiban egy-két kivétellel mind előfordulnak Magyar leírása az újabb tudósításokkal teljesen összevág. Az Upa, vagyis a Faroszongo vízeséséről ifj. Jankó János kimutatta, hogy az nem egyéb, mint a Jellala vízesés, s egyúttal előadta amaz okokat, melyek miatt a Faroszongo név ma már nem használatik. Ami pedig a Kongó felső folyásának vázolását illeti, valóban bámulnunk kell Hassenstein naivságát, aki nem vette észre, hogy Magyar ez alatt voltaképp a Kuangót értette, melyet ő a Kongó felső folyásának tartott, s melynek partjain az újabb utazók, Mechov, Capello és Ivens konstatálták mind ama helynevek létezését, melyeket Magyar említ” (Thirring 1888/2012/, 4. old.).

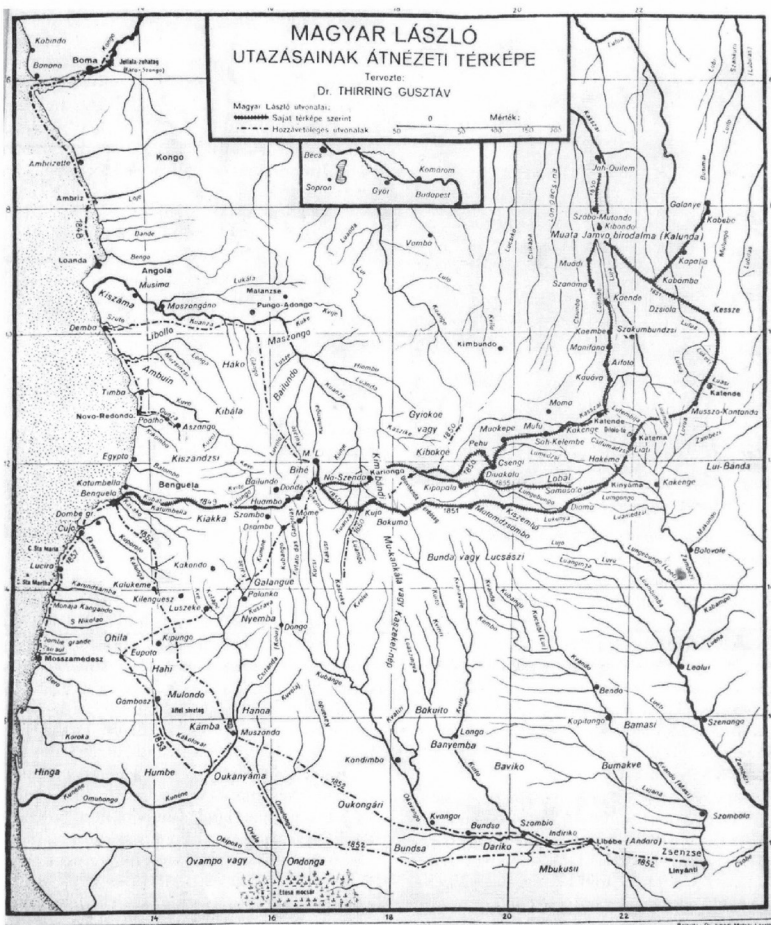
A szombathelyi konferencián Puskás János foglalkozott Magyar időjárásra vonatkozó meteorológiai megfigyeléseivel. Előadását azonban nem írta meg, és az a konferencia-kötetben nem látott napvilágot. Szerencsénkre e kérdéskörrel is rendelkezésünkre áll egy elemzés, mégpedig ismét Gábris Gyula tollából. Geográfus kollégánk módszeresen kigyűjtötte Magyar írásaiból a hőmérsékletre, illetve a hőmérséklet környezeti hatásaira vonatkozó feljegyzéseket (összevetésül megadva Angola mai éghajlati diagrammáját). Bevezetésül a következőket írja:

„Kevésbé ismert azonban, hogy utazásai során a többféle megfigyelés mellett – többé-kevésbé rendszeresen – időjárásra vonatkozó méréseket is végzett. Ez gyakorlatilag a hőmérsékleti adatok regisztrálását jelentette. Mérőeszköze egy Réaumur típusú hőmérő volt, amely a víz fagyáspontját 0 foknak, forráspontját 80 foknak vette. (...) Időjárási mérésnek tekinthető még a légnyomás mérése is; azonban írásaiból kitűnik, hogy ezt a sokkal ritkábban végzett mérést elsősorban a bejárt terület magasságának meghatározására, vagyis térképezési célokra használta, így ennek meteorológiai értéke nincs. Mérései nem voltak rendszeresek. Alkalmanként naponta elvégezte azokat és rögzítette az adatokat, máskor azonban hosszú kihagyások vannak naplójában. A mérés időpontja sem volt állandó; gyakran a napi szélsőségeket – a leghidegebb, ill. a legmelegebb órák hőmérsékletét – adja meg. Azonban ebből is lehet érdekességeket kihámozni, mint pl. a trópusi fronttal érkező gyors és nagymértékű változások esetében tette azt.

Más kategóriába tartoznak az átfogó jellegű klimatológiai megfigyelései, értékelései. Benguelában és Bihé-ben bizonyára több éves tapasztalatait foglalja össze, de azokon a vidékeken, ahol csak átutazott, és személyes megfigyelésekre, tapasztalatok szerzésére nem volt elegendő ideje, a helyi emberektől kapott információkat dolgozta fel. Ezeket ellenőrizni – pontosabban fogalmazva összehasonlítani – lehetne a mai, hivatalos méréseken alapuló adatsorokkal. Nemcsak ezt a munkát lenne érdemes elvégezni, hanem a megfigyeléseinek kritikáját is át kellene gondolni!” (Gábris ms No. 2, 1-2. old.).

Hadd idézzünk azonban ezúttal is magától Magyartól részletet, bemutatva, hogy miként jeleníti meg utazóink az angolai éghajlati jelenségeket és hatásukat:

▲ Magyar László utazásának átnézeti térképe.
 Forrás: Thirring Gusztáv: Magyar László élete és tudományos működése, Budapest, 1937

„Éghajlata e tartománynak igen forró, mely mégis a tenger közelében a naponként rendszeren beállani szokott dél-nyugati passzát szelek által mérsékelve, tűrhető. De beljebb, hol már az említett szelek frissítő befolyása nem érezhető, a nyári október, november, december, január, február, március és április havakban majd csaknem tűrhetetlenül meleg. Amidőn a fővény köves, kopár földszíneire függőlegesen eső égető napsugarak, arról kétszeresen visszaverődve, még az árnyékban is 40°–45° Reaumur foknyi forróságot okoznak, mely a mélyen fekvő és köves alkatú magasodásoktól befogott völgyekben pokolbeli forrósággá lesz” (1862/2015, 5. old.).

„Az esők általában gyérek, a tengerpartok hosszában, de a tartomány belsőjében bővekek és rendesekek a periodikus időszakban, s némely években oly tetemesek, hogy számtalan folyói szélesen kiterjedő áradásokat okoznak, amidőn a mélyen fekvő völgyek, hol különben a vándor úgy vélné, hogy a világért sem volt soha egy csepp (víz), ilyen alkalommal duzzadt folyamokká növekednek” (1862/2015, 7. old.).

^ Rajz Magyar László könyvéből (1859)

Magyar írásaiban, a monográfiában és a hét naplókivonatban gazdagon tárulnak eléink a különlegesebbnél különlegesebb földrajzi tájak, ugyanígy trópusi növények és állatok (gyakran latin nevükkel is megjelölve). Sajnos ezeknek az elemző áttekintésére, feldolgozására még nem született kísérlet. Így aztán mi magunk itt csak legfeljebb idézetekkel vagyunk képesek felvillantani utazónk szinte fotografikus megfigyelőképességét (milyen kár, hogy nem hagyott hátra sokkal több grafikus vázlatát, mint amennyi a monográfia végén, mindössze nyolc táblán található). Korábbi feljegyzéséből (akadémiai székfoglalójából) vesszük a következő részletet, amelyben világosan kirajzolódik, miként kapunk képet növényzetről, állatokról, tájról és a velük kapcsolatban álló emberekről:

„Az Olo-vihenda erdőség csaknem egészen néptelen, s csak némely elefánt-vadászok és mézszedők, kik Gyioke és Bunda országokból kerülnek oda, kóborolják be, amint szinte a délről északra feljáró, tökéletesen nomád életet folytató *ka-szekel*, vagy mint őket délen nevezik, *mu-kankála* hordák. Annál több vadállat tanyázik ott. A mérges oroszlán egészen háborítatlanul gyakorolja ottan rettenetes hatalmát az állatországon; az elefántok és rhinocerosok (*orrszarvúak*) is kényükre tenyészhetnek a földet borító dús növényzeten táplálkozva, annál is inkább, mivel az erdősűrűségeket kisebb nagyobb mezőségek váltják fel.

A magas fáknak örökös sötét árnyékában járó utasban a szakadatlanul feltáruuló, buja és változatos természeti jelenetek fellengző érzelmet keltenek, de az őt folyvást környező síri néma csend csakhamar búskomor elfogódást támaszt lelkében. Az untató egyformaságot csak az itt-ott kisebb-nagyobb távolságra előforduló nyílások, melyek fűvel gazdagon borítottak, s kristálytisza vízerektől keresztül hasítottak, szakasztják meg. Ezeket az erdőnyílásokat az elszórva legelésző vadak csoportjai is élénkítik könnyű mozgásaikkal.

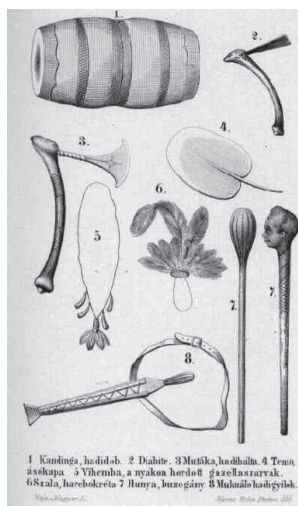
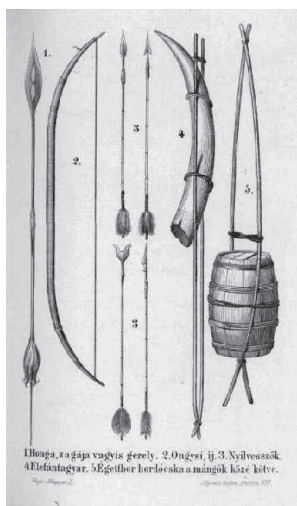
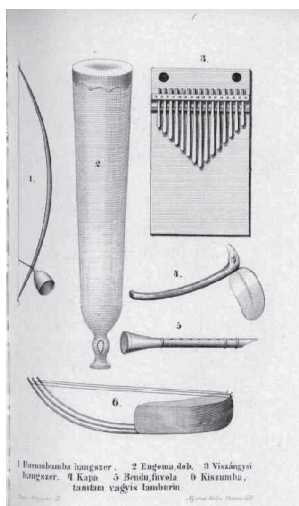
E területnek földszíne egész kiterjedésében hullámos magaslatokkal változik, melyek keletre hova-tovább emelkedve a Gyioke tartomány szélén összpontosulni látszanak, s eképpen ott a dél-afrikai fennsíkok egyik jelebb magasodási (kulminációs) pontját képezik, melyről számtalan vízer folyik nyugatra és keletre. Európai ember még csak gyanítani sem merné, hogy ott Afrika belsejében oly bőséges és állandó víztömeg létezzen, mint amennyi ezen rengeteg erdővel fedett magas vidéket elárasztja. Minden irányban ömlenek kisebb nagyobb folyók és vízerek, melyeknek szélesen iszapos és ingoványos partjai még a gyalogos utazókat is hátráltatják. Teherhordó állatokkal pedig majdnem lehetetlen volna azokon keresztül járni” (Magyar 1859/2017, 5-7. old.).

Különös, hogy sem külföldi, sem hazai kutató sosem vette a fáradságot, hogy számba vegye Magyar igen értékes adatait az őt befogadó nép, az ovimbunduk (Bihé törzsi királyság) egészségi állapotáról, a közöttük divó betegségekről. Idézetünkben ugyanakkor egyértelművé válik, hogy sok más törzsi állapotú afrikai közösség mód-

jára a hagyományos gyógymódokat babonás hiedelmek keresztetik, amelyek sok esetben éppen lehetetlenné teszik a felismert hatásos gyógyítási módok alkalmazását (nem véletlen, hogy mind a mai napig a hiányzó afrikai egészségügyi ellátás okán orvosi missziók igyekeznek különféle tanfolyamok útján a helyi *gyógyítókat* rávenni arra, mi az, ami hasznos, és mi az, amit nem szabad használni gyakorlatukban):

„Az erdők töltve vannak számtalan fajú illatos s orvosi növényekkel, s a bennszülöttek sok orvosi növénynek ismerik tulajdonságait, de mivel a nyavalyákat a gonosz lelkek varázslatának tulajdonítják, azért leginkább a kimbandákhoz (*varázslókhöz - bsz*) folyamodnak, hogy áldozatokkal a gonosz lelkek haragját megkérleljék, s éppen a legsúlyosabb betegségekben nem használnak orvosságot. A kimbandák a halandók legálnokabb imosztorai már kora gyermekéseitektől a tettetés és hazugság mesterségébe beavatván, a nép babonáját okosan ki tudják zsákmányolni s a betegségek elhárítására a legnevetsegebb s a józan ésszel egészen ellenkező módokat alkalmaznak. (Magyar 1859, 346. old.)

Nem szenved kétséget, hogy a kimbandák sok és feltűnően jótékony orvosi növények tulajdonságát ismervén, azok által szapora és szerencsés gyógyításokat eszközölnek, de minden tetteiket nevetseges és titkos babonafátyolba burkolják s a valódi gyógyszer s alkalmazása módját is nagy titokban tartják, ezért általuk lehetetlen azoknak ismeretébe jutni. Csonttöréseket, mély vágásokat igen hamar tudnak meggyógyítani, de minthogy az orvosszerek, alkalmazása előtt, alatt s után a legotrombább szertartásokkal élnek, azért a beteg felgyógyulását inkább ördögi kuruzsolásuknak, mintsem a gyógyszer hatásának tulajdonítják. (Magyar 1859, 347. old.)

Bizonyos értelemben a természettudományok, bizonyos mértékben a hagyományos gazdálkodás világába vezetnek Magyarnek azok a feljegyzései, amelyek a helyi földművelésről, művelési technikákról, terményekről, sőt, kereskedelemről adnak képet. Sajnos Vajkai Zsófia nagy értékű tanulmánya (1989) csak portugál nyelven érhető el. Viszont szombathelyi előadásában, amely saját Magyar Lászlóra vonatkozó kutatásainak összefoglalóját nyújtja, röviden ismerteti idevágó eredményeit:

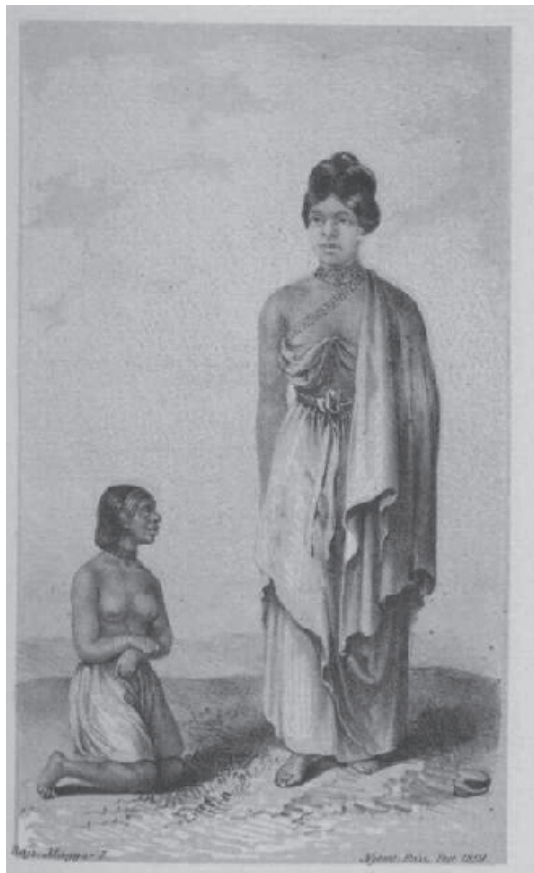
„Rátérve az angolaiak földművelésére, Magyar László írásait, leveleit végigolvastván külön választottam a gyűjtőgető, állattenyésztő és földműves népeket. Ismertettem mindazt, amit látott és feljegyzett a földművelés egyes mozzanatairól, a használt szerszámokról, a termelt növényekről, a belőlük készült alapvető ételekről. A termelvények értékéről a cserekereskedelemben, s nem utolsó sorban arról, hogyan vélekedtek a helyiek a földművelésről, kinek volt az a kötelessége, maga Magyar hogyan kertészkedett, mely növényekről tudott, amelyek a gyarmati gazdálkodás során kerültek, vagy kerülhettek az afrikaiak kezére. Az ő ezekről való vélekedéseit egyébként viszont láttam a Levéltárban (*Lisszabonban – bsz*) talált más iratokban is. Bizonyára nagy érdeklődésre tarthat számot Magyar beszámolója az arató ünnepekről és egyes varázsló szertartásokról, ahol a kultikus céllal gyűjtött vagy termesztett növények kaptak nagy szerepet” (Vajkai 2019, 124. old.).

Elvezetnek a természettudományok köréből Magyarnek azok az adatai, amely a korabeli angolai népességszámra vonatkoznak, de amelyek a nemzetközi tudományosságban máig figyelmet keltenek. Sárkány Mihály szombathelyi előadásában, amely egy sor kérdésben ad pontos és tájékozott helyzetjelentést a Magyarral kapcsolatos kutatások területén, felveti a nehezen feltárható egykori demográfiai állapotok kérdését:

„Az afrikai történelem egyik legnehezebben tisztázható kérdése, írásos források hiányában, a demográfiai viszonyok alakulása. Linda Heywood és John Thornton kísérletet tettek arra, hogy felhasználják Magyar László becslését az ovimbundu tartományokban található falvak és a bennük lakók számáról. Magyar adatai részben a saját szemrevételezésén, részben általa megbízhatónak ítélt személyek adatközlésén alapultak, és kerekített számok voltak. A szerzők azonban úgy ítélték meg, hogy valószínűségük értékét növeli két tényező: az ovimbundu államokban adófizetési és katonaszerelési kötelezettség volt, ezért az uralkodó által ezzel a feladattal megbízottak, akik informátorai lehettek Magyarnek, megfelelő ismeretekkel rendelkeztek” (Sárkány 2019, 107. old.).

Amennyiben a demográfiát az emberföldrajz részének tekintjük, úgy e kérdés-kör a természet- és társadalomtudományok között félúton helyezkedik el. Viszont a Magyar Lászlótól ránk maradt, csonkaságában is gazdag szellemi hagyaték további

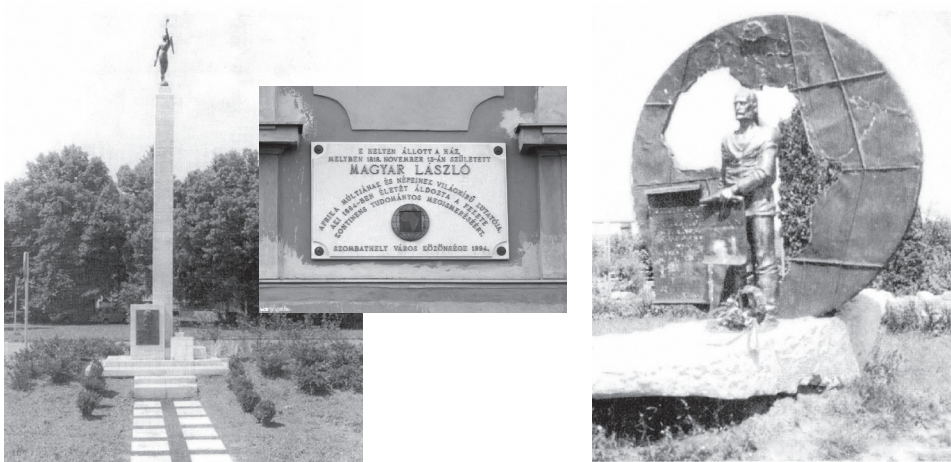
jelentős adalékai már a társadalomtudományok területére vezetnek át. Első helyen kell említenünk a rabszolga-kereskedelmet, amellyel kapcsolatos feljegyzéseire figyelmet érdemlő, de erősen módosításra szoruló elméletet épített rá Krizsán László (amint Sárkány megjegyzi: koncentrált rabszolga-kereskedelem helyett inkább szűkülő rabszolga-kereskedelemmel kell számolnunk Magyar korában, és hogy ez semmiképpen nem valamiféle gazdasági válságot, pusztán a kereskedők jövedelemforrásának elvesztését eredményezi). Ugyanakkor a rabszolgaság belső afrikai megnyilvánulásait oly részletesen bemutató Magyar-monográfia adott részleteinek feldolgozása, tudományos hasznosítása még várat magára.

▲ Melléklet Magyar László könyvéből (1859), sokan azt feltételezik, hogy a rajzon a magas előkelő alak Magyar László feleségét, Ozoro hercegnőt ábrázolja

Ismeretes, hogy Fodor István egy igen magas színvonalú angol nyelvű monográfiában dolgozta fel Magyar László nyelvi adatgyűjtését. Néprajzi adalékaival legbehatóbban Sebestyén Éva foglalkozott. Szórt folklórgyűjtéseit e szemle szerzője vette számba egy dolgozatában. Társadalom néprajzi információi, vagy például az őt befogadó bihéi törzsi királyság szokásjogi rendszerének leírása ugyancsak megérdemelné az elemző számbavételt, méghozzá komparatív, más közép-afrikai törzsekről nyert hasonló ismeretek tükrében.

Ugyanis minden ellenkező elképzeléssel szemben a hagyományos afrikai társadalmak, különösen a dinasztikus típusú, törzsi királyság szintjére emelkedő közösségek igen kidolgozott és európai értelemben vett jogi szabályozásokkal rendelkeztek, még ha csak a szóbeliség által érvényesültek is: példaként a ghánai akan/ashanti vagy a ruandai régi tutszi fennhatóságú királyság lejegyzett formájában vaskos kötetet kitevő szokásjogi rendszeréről szólatunk. Magyar László könyvében olyan részletességgel kerül sor a társadalom eme szabályozó rendszerének feltárására, hogy méltán adhatnánk – komparatív eszközöket is felhasználva – teljes képet mai szemszögből feltárva és vizsgálva az ovimbunduk jogszokásairól. Nem beszélve arról, hogy a kimbunda (varázsló) manipulatív játékában használt méreganyagok (lásd méregpróba) kapcsán máris ismét a természettudományok területén találjuk magunkat. ☀

▲ Magyar László emlékműve és emléktáblája Szombathelyen, szobra Dunaföldváron

MAGYAR László írásai

- 1857 *Délafrikai levelei és naplókivonatai*, kiadta: Hunfalvy János a magyar akadémia költségén, Pest, Emich Gusztáv könyvnyomdája, 92 old. + 1 térkép. (első három naplókivonat)
- 1859 *Délafrikai utazásai 1849–57. években*, szerk. Hunfalvy János, Pest, Emich Gusztáv nyomtatása, 464 old. + 8. tábla.
- 1859 Rövid tudósítás a Moluva vagy Moropuu és Lobál Országokról, *Akadémiai Értesítő*, 11, 921-941. old. (akadémiai székfoglaló)
- 1860 Ladislaus Magyar's Erforschung von Inner Afrika. Nachrichten über die von ihm in den Jahren 1850, 1851, 1855 bereisten Länder Moluwa, Moropu und Lobal, *Petermann's Geographische Mitteilungen*, 227-237. old., 10. tábla.
- 1862 A délafrikai Munda-Evámbo, Lungo és Kapota tartományok általános földirati vázlat, *Akadémiai Értesítő*, 3. köt., 1, 254-268. old.
(megjegyzés: hatodik naplókivonat in: Thirring 1937)

Bibliográfia

BIERNACZKY Szilárd

- 2018 Magyar László szellemi hagyatékáról. Az elvégzett és el nem végzett kutatási feladatokról születése 200. évfordulóján. *Vasi Szemle*, 72. évf., 5. szám, 523-550. old.
- 2019 Népköltészet, zene és tánc Magyar László munkásságában. *Irodalmi Jelen*, 19. évf., 213-214. szám, július-augusztus, 176-199. old.
- 2019 Magyar László recepciója itthon és külföldön. In: Rákóczi István szerk. *Magyar200. Szombathelyi tudományos konferencia és megemlékezés*. Szeged, Primaware, 69-94. old.

FODOR István

- 1983 *Introduction to the History of Umbundu. László Magyar's Records (1859) and the Later Sources*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 327 old.

GÁBRIS Gyula

- m. s. Afrika Magyar László korában – az európai kultúra földrajzi ismereteinek fejlődése a fekete kontinensről (vázlat), 1-9. old.
- m. s. Magyar László időjárásra – éghajlatra vonatkozó mérései és megfigyelései, 1-9. old.

KRIZSÁN László

- 1985 A koncentrált rabszolga-kereskedelem gazdasági és társadalmi hatása a nyugat-afrikai partvidék népeinek életére a 19. század közepén. In DOBOZI István és LÁNG László szerk. *A változó harmadik világ*, Budapest, MTA Világgazdasági Kutatóintézet, 457-479. old.

MASSE, Pierre – LAURENT, Olivier

2016 Geological exploration of Angola from Sumbe to Namibe: A review at the frontier between geology, natural resources and the history of geology, *Geoscience* 348, 80-88. old

NEMERKÉNYI Zsombor

2008 *Magyar László térképészeti munkájának összehasonlító elemzése*. PhD értekezés, Budapest, ELTE TTK Földtudományi Intézet, 149 old.

2013 (Bartos-Elekes Zsomborral) Magyar László térképei Kolozsvártól Gotháig. *Geodézia és Kartográfia*, 65. évf., 5–6. szám, 13-18. old.

RÁKÓCZI István szerk.

2019 *Magyar200. Szombathelyi tudományos konferencia és megemlékezés*. Szeged, Primaware, 149 old.

SÁRKÁNY Mihály

2019 Magyar László helye és szerepe a magyar Afrika-kutatás történetében. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 20. szám, 86-93. old.

2019 Magyar László kutatásainak utólete a tudomány nemzetközi vérkeringésében. In: Rákóczi István szerk. *Magyar200. Szombathelyi tudományos konferencia és megemlékezés*. Szeged, Primaware, 95-109. old.

SEBESTYÉN Éva

2008 *Kaland és kutatás Afrikában. Magyar László életrajza*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 288 old.

2012 Magyar László műve és életútja. In: *Magyar László utazása Dél-Afrika belsejében az 1849–1957-es években*, közreadja: SEBESTYÉN Éva, Budapest, Balassi Kiadó – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 7-58. old.

SZÓNOKY Miklós

2019 Magyar László geológiai és ásványtani megfigyelései Délnyugat – Afrikában. In: Rákóczi István szerk. *Magyar200. Szombathelyi tudományos konferencia és megemlékezés*. Szeged, Primaware, 25-33. old.

THIRRING Gusztáv

1884 Bevezetés. Dél-Afrikában tett legnevezetesebb utazások rövid vázlata. In: SERPA, Pinto: *Serpa Pinto utazása Afrikán keresztül az Atlanti oceanántól az Indiai oceanáig*. BRÓZIK Károly átdolg., Budapest, Franklin Társulat, 3-42. old. (teljes lapszám: 227 old.) (Magyar Lászlóról: 16-21. old.)

- 1888 Újabb adatok Magyar László életrajzához. *Földrajzi Közlemények*, 333-344. old.
- 1937 *Magyar László élete és tudományos működése*. Kritikai adalék a magyar földrajzi kutatások történetéhez. Magyar László kiadatlan írásaival. Budapest, Kilián, viii + 166 old. + 2 térkép.

VAJKAI Zsófia

- 1989 Notas de László Magyar explorador da Africa, sobre a agricultura dos povos angolanos. In: *Estudos em Homenagem e Ernesto Vega de Oliveira*. Lisboa, Instituto Nacional de Investigação Científica – Centro de Estudos de Etnologia, 825-850. old.
- 2019 Adalékok Magyar László angolai utazásainak kutatásához. In: Rákóczi István szerk. *Magyar200. Szombathelyi tudományos konferencia és megemlékezés*. Szeged, Primaware, 124-137. old.

A szerzőről

néprajzkutató, afrikanista
ny. egy. docens, kandidátus
felelős szerkesztő (AHU Magyar
Afrika-Tudás Tár elektronikus
könyvtár)

About the Translator

Ethnographer, Africanist
Retired Associate Professor, C.Sc.
Executive Editor (AHU Hungarian
Africa Knowledge Store, e-library)

biernaczky.szilard@munduspress.hu

English Abstract

László Magyar and the Natural Sciences

Not long ago we were celebrating the 200th anniversary of one of the most known Hungarian Africanist László Magyar's birthday. This paper seeks to offer an overview of many of Magyar's observations in different fields of the natural sciences, which so far has not yet been discussed in details. Looking into his legacy, we can reveal many of his talents and knowledge in map-making, geography, agriculture, or demography, which may provide further ideas for more scientific research.